

Costumari Musical de Quaresma i Setmana Santa

APA DONES, A L'OFICI!

Costumari Musical Quaresima i Setmana Santa

Edita: Centre de Documentació sobre Cultura Popular / Carrutxa.
Carrer del Roser, 7. 43201 REUS (Baix Camp)
Imprès a Gràfiques del Matarranya. Calaceit (Matarranya).
D.L.T. 1653-88

Aquesta exposició intenta ser una descripció dels costums, majoritàriament integrats en el món del infants, propis del temps de Quaresma i Setmana Santa, en què els sons hi intervenen com a component fonamental. En aquestes diades trobarem des de sons elementals, com els produïts en picar de mans o en colpejar la fusta, fins a cantarelles o cançons, passant per un seguit d'instruments d'antiga tradició, la utilització dels quals es troba estretament relacionada amb els rituals concrets del període festiu.

Apa dones a l'ofici !- a l'aufici! com diuen per terres del Priorat- és el resultat, en la seva major part, d'un treball de recerca directa a diferents viles del Baix Camp, el Priorat i la Ribera d'Ebre, amb recollida tant de testimonis orals com d'objectes materials. L'exposició presenta una sig-

nificativa col·lecció de carraus, matraques i altres instruments, cedits per les parròquies o per particulars d'aquestes poblacions. Treball de recerca complementat amb documentació bibliogràfica sobre aquests mateixos costums a la resta de Catalunya.

L'exposició serveix per a constatar la pervivència actual d'una part d'aquest costumari, en especial d'aquelles activitats que mantenen la seva funció.

L'exposició, presentada a Reus el setembre de 1987, en el marc de la Trobada de Música Tradicional de les Festes de l'Aparició, ha estat itinerant durant l'any 1988 per diverses poblacions de les comarques esmentades, per a ser presentada el juliol a Vilanova i la Geltrú amb motiu del Festival Internacional de Música Popular i Tradicional.

Serrar la Vella

Aquest costum era propi de mitja quaresma (el quart dimecres o dijous del temps). Els nois es reunien en colles i sortien a fer una capta per les cases de la població. Un portava una cistella i altres un tronc o bastó, i una serra, amb què serraven el tronc, mentre cantaven una cançoneta. Rebien de la gent panses, figues, llaminadures o verdures, segons el costum de cada lloc, que s'anaven menjant o servien per fer un berenar col·lectiu.

*Serra, serra vella
que no té fusella
serra, serra vell
que no té fusell.
Jove baixeu ous
que demà serem dijous.
Jove baixeu vi
que la serra no vol seguir.
Jove baixeu oli
que la serra se'n va al dimoni.
Jove baixeu pa,
que la serra no vol serrar.*

*Violet Sant Pere,
Violet Sant Pau,
la catxutxa em queia,
la catxutxa em cau,
plegueu-me-la si us plau.*

*Lo Salis no té pa,
la canalla, la canalla,
lo Salis no té pa,
la canalla fa ballar.
Lo Salis no té vi,
la canalla, la canalla,
lo Salis no té vi,
la canalla fa seguir.*

Cançó de serrar la vella. Cambrils (Baix Camp).

*A serrar la vella
que no té mamella,
a serrar el vell,
que no té fusell.*

Canço de serrar la vella. La Torre de Fontaubella (Priorat)

*Camarelles, dones
moltes i bones, si no mo'n doneu
escales avall caiguen.*

Cançó de capta corresponent a mitja Quaresma, de la comarca de l'Urgell.

*Serra la vella,
la vella, la vella serra,
mestressa porteu ous,
que demà serà dijous,
mestressa porteu diners,
que la serra no pot més,
mestressa porteu cansalada,
que la serra està embussada,
mestressa porteu vi
que la serra no por seguir.*

*Violet Sant Pere,
Violet Sant Pau,
que veniu de Roma
que portau corona
de Sant Nicolau.*

*Per les velles caldo d'estrelles
pels hereus caldo de peus,
pels casats caldo de gats,
per les joves, caldo de polles.*

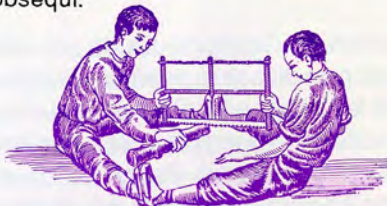
Violet Sant Pere...

*Des del calaix i el ponedor
vinguin ous a la cistella
des del calaix i el calaixó
vinguin ous al cistelló.*

Cançó de serrar la vella, de la comarca del Vallès.

*La cloc cloc, la cloc cloc,
polls i lloques, polls i lloques.
La colc cloc, la colc cloc,
polls i lloques, tot fos mort.*

Cantarella que feien el nens del Vallès, si en anar a serrar la vella no rebien cap obsequi.

Els Rams

Antigament durant la processó dels rams es tancaven les portes de l'església. A moltes poblacions els nens picaven amb els rams a terra tot cridant perquè obrissin les portes.

*Santa Maria,
ora pro nobis,
sol per les vinyes,
aigua pels ordis.*

Cançó de picar amb les palmes, el Diumenge de Rams. Reus (Baix Camp).

*Aubriu que volem entrar
lo ram de la Passió,
(a) les portes de l'iglésia
n'hi ha un sinyor rector.*

Cançó del Diumenge de Rams. Bellmunt del Priorat.

*Aubriu, aubriu,
aubriu que volem entrar,
a les portes de l'església
hi ha un tall de bacallà.*

Cançó de Diumenge de Rams. Gratallops (Priorat).

*El ram, el ram,
el ram de la Passió.
Obriu, obriu,
obriu que volem entrar
a les portes de l'església,
no hi venen bacallà.
Juli, juli, juli...*

Cançó del Diumenge de Rams. Barcelona.

Sal i Ous

Durant la Setmana Santa, el dimecres o el dissabte passava el capellà per les cases a fer el salpàs o *salious*. Anava acompanyat dels escolans i feia la benedicció de les cases amb una barreja, generalment, d'aigua i sal. Posava un senyal a les portes. Després de la cerimònia, les famílies obsequiaven el capellà i els escolans amb ous, diners, galetes, bunyols... El més comú eren els ous, amb els quals els escolans feien la seva *mona*. El salpàs era considerat un mitjà molt poderós per allunyar els dimonis i les bruixes de les cases.

*Ous, ous,
bona Pasqua i bon dijous,
ous al ponedor
bastonades pel rector
ous a la pallissa
bastonades per la justícia,
ous a l'armari,
bastonades pel vicari.*

Cançó de capta del Sal i ous, de les comarques del Baix Camp i la Ribera de l'Ebre.

*A la Solis passa
ous i diners,
a collir formigues.
Pare sant Antoni,
l'olla bull i no hi ha oli*

*Pare Sant Andreu,
l'olla bull i no hi ha res.
Ous, ous,
volem ous i caragols,
ous i pessetes,
que el rector n'hi té poquetes.*

Cançó del Sal i Ous, cantada a La Farella (Terra Alta).

*Biri biri bou,
sal i aigua pels bons ous
los bons ous pels escolans,
bastonades als capellans.
Bona massa, bona tassa, bon tió,
bon berenar que Déu nos dó.
Al Salpàs de la parròquia,
ous o diners que valen més.*

Cançó de capta del Salpàs. Barcelona.

*Miji, miji, mau.
Sal i aigua pels bons ous
dels bons veïns pels escolans
i un garrot de quatre pams,
per garrotejar les dones,
que no volen donar ous
per Pasqua.*

Cançó de capta del Salpàs. Badalona

Les Processons

En alguns pobles encapçalant la processó o anant al costat del cor, sortien uns portadors de matraques, generalment nens (escolans), però també adults, que feien sonar per tal de demanar silenci als presents en el transcurs de la processó o bé entre cançó i cançó del cor.

El repertori interpretat pels infants a les processons de Setmana Santa no forma part del cançoner tradicional de transmissió oral, per bé que algunes peces esdevinguin -en certa forma- "tradicionals".

El Silenci de les Campanes

El dijous i divendres Sants eren considerats dies d'absolut silenci, en els quals era prohibit cantar o fer música que no fos la pròpia d'aquestes diades. Les campanes emmudien i els únics sons permesos eren els produïts pels carraus, matraques i altres estris de fusta, que eren emprats -entre altres coses- per a-

*Los dos de la sinagoga
van anar al mercat
van comprar una corona
li van clavar al sant cap.
Jesucrist, Nostro Senyor,
si no ens doneu caramelos
marxarem de la professó !*

Cançoneta cantada per uns xicots a la processó del Divendres Sant a la Selva del Camp (Baix Camp). En aquesta població havia existit el costum de tirar caramels al pas de la processó.

nunciar els oficis i celebracions. Era freqüent situar grans *matraques* als campanars que substituïen les campanes. En altres poblacions, però, eren els xiquets els encarregats de passar pels carrers de la població anunciant les celebracions.

L'ANUNCI DELS OFICIS

*Apa dones al sermó,
qui ha perdut el mocador ?
El rector de la Febró.
L'escolà li ha trobat
l'ha amagat en un forat
al forat de la pallissa,*

quatre pams de llangonissa !

-al primer toc ! (al segon...)

Cançó de passar amb les matraques.
Capafonts (Baix Camp).

*A l'iglésia cristians,
assistiu a la funció,
perquè Déu primiarà
amb la vostra devoció.*

Cançó de passar amb els carraus. La
Torre de Fontaubella (Priorat).

*Apa dones a l'aufici !
Apa dones al sermó !
Qui ha perdut un mocador ?
L'escolà l'ha trobat,
l'ha posat en un forat,
al forat de la pallissa,
amb tres pams de llangonissa !*

Cançó de les passades de carraus. Ullde-
molins (Priorat).

*Dones, dones a l'aufici
qui ha perdut lo mocador ?
la rateta l'ha trobat
al forat de la pallissa,
tres pams de llangonissa !*

Cançó de passar amb els carraus. Bo-
tarell (Baix Camp).

*Apa dones al sermó
qui ha perdut un mocador ?
L'escolà se l'ha trobat
amagat en un forat
al forat de la pallissa,
llissa, llissa...
amb un pam de llangonissa !
- lo primer toc, lo segon...
- lo primer toc de les creus !
(segons l'ofici que s'anunciava)*

Cançó de passar amb els carraus. La
Torre de Fontaubella (Priorat)

*L'escolà s'ha fet un pet,
ha romput una paret,
la paret era de palla,
valga'm Déu quina fumada !*

*L'escolà s'ha fet un pet,
ha romput mitja paret,
la paret era de palla,
valga'm Déu quina rialla !*

Dues variants d'una cançó de passar
amb els carraus. La Torre de Fontaubella
(Priorat).

*Dones, dones, al sermó
que el vicari està pellòs
ha perdut el mocador.
Dones, dones, cap a missa
amb un pam de llangonissa !*

Cançó de passar carraus. Gratallops
(Priorat).

Matar Jueus

El dijous Sant a la tarda, en acabar l'ofici de tenebres, la canalla feia els fasos, és a dir, començava a fer soroll amb diferents estris de fusta, fent sonar carraus i matraques, picant a terra, sobre els bancs de l'església, o en un cairat situat al mig del temple. Aquest costum, conegut també com *matar jueus*, era pràctica comú pels carrers, segons cada població des del dimecres Sant a la tarda al dissabte de Glòria al matí. Els nens feien sonar els carraus o colpejaven les portes de les cases amb maces de fusta.

*Oli de puça,
de la gamarrussa
oli del rei,
pica pica, bon martell !*

Cançó d'anar a matar jueus, la la comarca de l'Urgell.

*Santa Maria sola
trenca la cassola.
Santa Magdalena
porta la cadena
per lligar al dimoni
viva Sant Antoni.
Santa Maria vella
es caga a l'escudella
Sant Martí vell
es caga a l'escambell.*

Cançó de matar jueus corresponent a Barcelona.

El Dissabte de Glòria

El dissabte, el toc de les campanes anunciant la resurrecció de Jesucrist, tothom cantava, cridava i feia tota

mena de sorolls. En alguns pobles s'empraven per darrer cop els carraus i els nens anaven encara a picar portes.

En altres, però, es feien servir estris metàl·lics i hom rascava amb un pal els barrots de la barana del balcó, feia sonar atuellts de cuina, esquellots, campanes...

Una cançoneta era emprada, segons

els pobles, per a desentinyar la roba tot picant els matalassos. En altres la cantaven els xiquets per anunciar als animals la Resurrecció, suposant que en els dies anteriors tota la naturalesa s'havia deturat.

*Xinxeta surt del forat,
que Nostre Senyor ha ressucitat !*

Cançoneta emprada a Ulldemolins per desentinyar, tot picant els matalassos, el Dissabte de Glòria.

*Aranyeta surt del forat
que Nostre Senyor ha ressucitat !
Aranyeta surt del niu
que Nostre Senyor és viu !*

Cançó que cantaven les nenes pel carrer de la Torre de Fontaubella, el Dissabte de Glòria.

*Cuca verinosa, surten del forat
que Nostre Senyor ha ressucitat!*

Cançó corresponent a l'Hospitalet de l'Infant (Baix Camp).

*Abelletes sortiu del niu
que Nostre Senyor ja és viu !
Abelletes sortiu del cau
que a Nostre Senyor li plau !
Abelletes sortiu del forat
que Nostre Senyor ha ressucitat !*

Cançoneta del Dissabte de Glòria. Barcelona.

Dibuix de l'auca de les funcions de Barcelona. Costum estès arreu del país: engegar trets d'escopeta al toc de l'al·leluia. Trobem igualment representat un nen amb una maça, que indica que aquest dia se seguien emprant.

Carraus, Matraques i altres Instruments

Els carraus són, encara a l'actualitat, instruments populars ben coneguts com a joguina infantil. Bàsicament aquest instrument consisteix en una rodeta dentada que fa oscil·lar una llengüeta fixada dins d'una caixa. En

fer rodar aquesta rodeta es produeix el so, pel freg de les dents damunt la llengüeta batent.

Amb idèntic principi trobem instruments més o menys diferenciats pel que fa a la forma: els més simples són aquells en els quals la caixa i la llengüeta giren entorn de la rodeta, fixada a un mànec. N'hi ha fets de canya i, més generalment, de fusta. N'hi ha que porten dues, tres o quatre llengüetes.

Pel què fa a la denominació, la més emprada a les nostres comarques és

carrac, encara que hem sentit també *xerrac, garrau, carreu* ... En l'àmbit català hi ha força noms per a designar aquest instrument. Per exemple: *carric-carrac, carrel, garric garroc, rigo-rago, roncador*, etc. Quant a la seva construcció, a excepció dels models més senzills fets pels infants, eren fets pels adults -dins l'àmbit domèstic, per fusters, carreters, etc-

Moltes parròquies en tenien de propis. També es podien comprar a les fires. Al Baix Camp i Priorat eren freqüents els fabricats a Torelló, i comprats a Reus. Fins fa poc temps (1986) hom en podia adquirir, en temps quaresmal, en algunes botigues del centre de la vila.

Avui es troben diversos models: els fets de fusta, en comerços de joguines i, a les fires, els fets de plàstic.

Les matraques es basen en el repicar d'una peça de fusta o metall sobre una taula de fusta. N'hi ha que porten una sèrie de martellets que colpegen una taula o una caixa. Altres aprofiten picadors de porta o peces metàl·liques. També són força característiques les construïdes amb tres tauletes de les quals dues colpegen la central, que porta un

mànec, en sotragar-les. També es coneix com a *matraca* una caixa de fusta plena de pedres a l'interior.

Els noms més freqüents són *matraques* o *matraca*. També: *tenebres* o *tinebres, matràcoles, batzoles*, etc. A cops s'anomenen *matraques* (de roda) als *carraus*.

La construcció corresponia a la gent dels pobles i no es troben *matraques* fetes, en sèrie, per tallers de fusteria -almenys a les nostres comarques-. El seu ús com a joguina d'infants, independentment del costumari quaresmal, no era freqüent. A l'actualitat no hem trobat altres *matraques* de fusta que les conservades als pobles.

Com a joguina, existeixen *matraques* de plàstic que es troben a les fires.

Les *maces, maçoles, macetes*, o *maçons*, eren instruments de fusta, de diferents mesures, emprats per picar durant els *fasos* i el *matar jueus*. Un sistema emprat pels infants per fabricar-ne consistia en serrar una pota d'una cadira vella. Altres eren fetes per fusters. També s'empraven bastons.

Per *matar jueus* s'utilitzaven els *pal-mots* -l'Aleixar (Baix Camp)- els *plo-*

missots -Botarell (Baix Camp)- o *petadors* -Cambrils (Baix Camp)-. Per a construir aquests estris els nens feien servir soques de fulla de palmera. A l'Aleixar els nens anaven a collir manats de vímet a la riera i els lligaven amb filferros. Aquests estris s'emprenen picant sobre els bancs o a terra. En més d'una població posaven un cairat al mig de l'església. Pel que fa al picar a terra, hi havia pobles on els nens rivalitzaven en fer clots al davant de l'església, tot picant amb maces, palmots o altres estris. Picar de mans també era propi del moment de *matar jueus*.

Rossinyol. Xiulet d'aigua emprat en alguns pobles de la Ribera d'Ebre a la Missa del Diumenge de Rams.

Una Aproximació Simbòlica

Com a resum d'allò que hem anat explicant en els apartats anteriors, podríem apuntar:

- L'existència d'una sèrie de ritus que tenen com a tret comú la producció de sons secs i bàsics (picar a terra, colpejar bancs o portes, fer sonar carraus i matraques, etc), arribant en ocasions, a fer molt de soroll.

- La utilització de la fusta com a matèria bàsica per a la fabricació d'estrís sonors.

- El pas al món dels infants de costums que havien estat anteriorment propis dels adults, i que en part encara són compartits.

Segons la tradició popular, el costum

d'anar a *matar jueus* commemorava el gran terratrèmol que va seguir la mort de Jesucrist en el Calvari.

Una possible interpretació dels ritus sonors de la Setmana Santa els relaciona amb la necessitat d'allunyar i conduir els esperits dels difunts, en un moment del cicle anyal en què finalitza el període fosc (hivern-fred-mort) i comença el clar (primavera-calor-vida).

El carnaval representa el començament d'un període en què es prepara el retorn de la vida, amb la fi de l'hivern.

La Pasqua cristiana -Resurrecció de Jesucrist- coincideix amb la festa de l'exaltació de la Primavera -*Resurrecció* de la vida, després del període hivernal-.

Si la utilització de carraus i matraques havia quedat reduïda al món dels infants, els timbals són emprats principalment pels adults. En algunes poblacions, la celebració de la Setmana Santa es caracteritza pel continuat repicar de timbals que no paren durant el Dijous i Divendres Sants.

Els exemples més coneguts d'aquest tipus de festes els tenim als pobles del Baix Aragó (Calanda, Híjar, Urrea de Gaén, Andorra i Alcanyís, entre d'altres).

Per a l'antropòloga Josefina Roma,

que ha estudiat les celebracions de la Setmana Santa al Baix Aragó, aquestes es troben relacionades amb el moment de l'any en què convé allunyar els difunts per afavorir la resurrecció de la vida i les connecta amb el cicle de Carnaval.

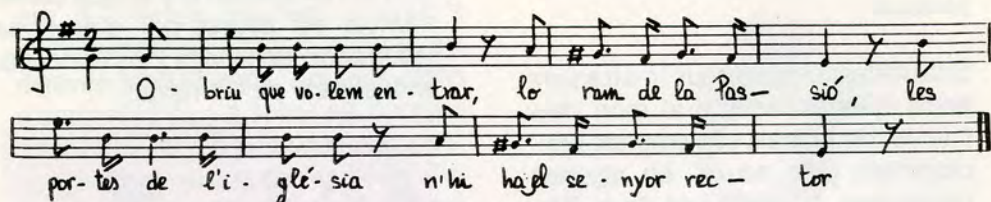
Alguns Exemples Musicals

1. Cançó de serrar la Vella. Cambrils (Baix Camp)

Musical notation for the song "Cançó de serrar la Vella. Cambrils (Baix Camp)". The notation is in 2/4 time and consists of two staves. The lyrics are written below the notes.

Ser-ra, ser-ra ve-lla que no té fu-se-lla, ser-ra, ser-ra vell que no té fu-sell.
 Jo-ve bai-xeu vos que de-mà se-rem di-jous. Jo-ve bai-xeu vi que la
 ser-ra vol se-quir. Vi-ro-let Sant Pe-re, Vi-ro-let Sant Pau, la cat-xu-xa en queia, la cat-
 xu-xa en cau, ple-gueu-me-la si us plau.
 Lo Sa-lis no té pa, la ca-na-lla, la ca-na-lla, lo Sa-lis no té
 pa la ca-na-lla fa ba-llar ...

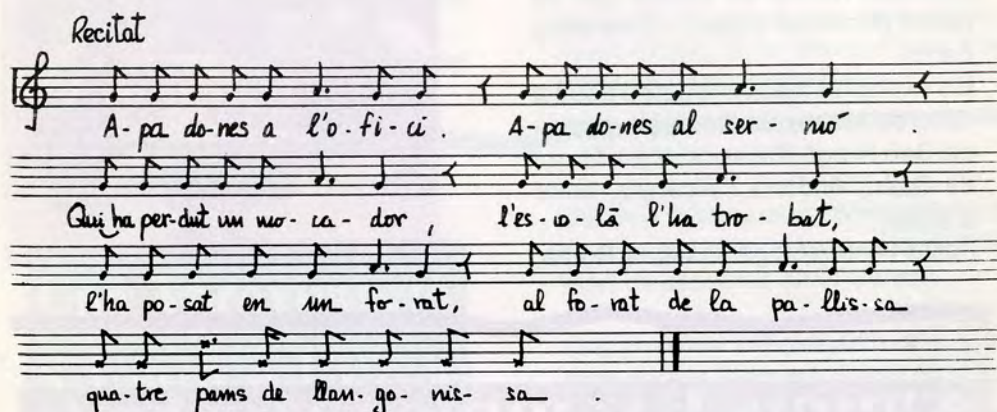
2. Cançó del Diumenge de Rams. Bellmunt del Priorat.

O - briu que vo - lem en - trar, lo ram de la Pas - sió, les
por - tes de l'i - glé - sia n'hi ha el se - nyor rec - tor

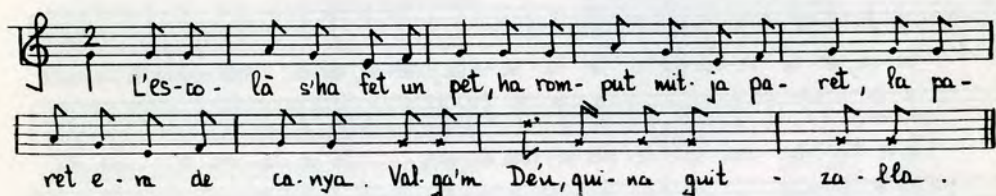
3. Cançó de passar amb els carraus. Ulldemolins

Recitat

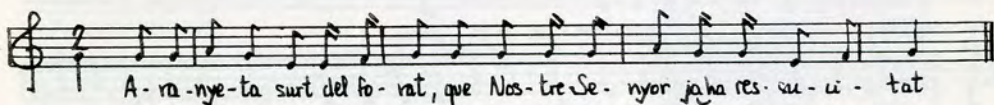
A - pa do - nes a l'o - fi - ci. A - pa do - nes al ser - no -
Qui ha per - dut un no - ca - dor, l'es - co - là l'ha tro - bat,
l'ha po - sat en un fo - rat, al fo - rat de la pa - llis - sa
qua - tre pans de llan - go - nis - sa

4. Cançó de passar amb els carraus. La Torre de Fontaubella.

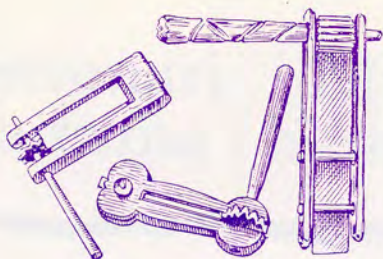

L'es - co - là s'ha fet un pet, ha rom - put mit - ja pa - ret, la pa -
ret e - ra de ca - nya. Val - ga'm De'u, qui - na quit - za - lla.

5. Cançoneta del Dissabte de Glòria. La Torre de Fontaubella

A - ra - nye - ta surt del fo - rat, que Nos - tre Se - nyor ja ha res - su - ci - tat

BIBLIOGRAFIA BÀSICA:

Amades, J. COSTUMARI CATALÀ.

Capmany, A. CALENDARI DE LLEGENDES, COSTUMS I FESTES TRADICIONALS.

Roma, J. ARAGON Y EL CARNAVAL.

Serra i Boldú, V. CALENDARI FOLKLÒRIC DE L'URGELL.

FESTES I TRADICIONS POPULARS DE CATALUNYA.

Violant i Simorra, R. ETNOGRAFIA DE REUS I LA SEVA COMARCA.

INSTRUMENTOS MÚSICOS DE CONSTRUCCIÓN INFANTIL Y PASTORIL EN CATALUÑA.

Textos: Salvador Palomar.

Fotografies: Centre de Documentació / Carrutxa (equip de recerca).

Coordinació del treball de recerca: Salvador Palomar i Montsant Fonts.

Col.laboradors: Albert Sabaté, Pep Enric Martí, Raimon Martí, Peter Rius i Salvador Rebés.

Biel Ferré, Josep Bargalló (realització del video).

Muntatge: Peter Rius i Pep Enric Martí.

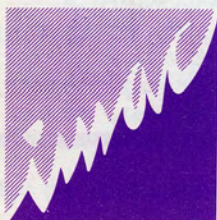
Agraïments: Parròquies d'Ulldemolins, La Torre de Fontaubella, Capçanes, Marçà, El Molar, Bellmunt del Priorat, Priorat de Sant Pere de Reus.

Ferran Jové, Francesca Ferran, Xavier Orriols, Pèire Laurence, Bernat Menetrier, Albert Macaya, Isidre Fonts, Jordi Aixalà, Baltasar Vendrell.

Museu Comarcal de Reus, Grup Cultural Rasquerà.

Una producció de:

CENTRE DE DOCUMENTACIÓ SOBRE CULTURA POPULAR / CARRUTXA
INSTITUT MUNICIPAL D'ACCIÓ CULTURAL. REUS

INSTITUT
MUNICIPAL
D'ACCIÓ
CULTURAL
REUS

*Centre de Documentació
sobre Cultura Popular
Carrutxa*

L'edició d'aquest catàleg ha estat possible gràcies al
FESTIVAL INTERNACIONAL DE MÚSICA POPULAR I TRADICIONAL DE
VILANOVA I LA GELTRÚ.
AJUNTAMENT DE VILANOVA I LA GELTRÚ.